

od početka nije ni malo». Šareno planinsko cveće, i čisto nebo nad njim, odmaraju prestravlenu i umornu dušu, a kada se u daljem penjanju dospelo već do leda i glečera, pesnik se čudi, kao što se i mi »obični« čudimo kada nas krilati Pegaz odnese na prozirne proplanke, zašto duže i češće ne živimo s nebom »kao s najboljim drugom u blagonaklonom sjaju«. Jer, kada smo nečujno i potihano dospeli ispod samog neba, ne samo nemati više tamnog podsticaja da se prepiremo i otežale noge u nov glib stavljamo, već, kao pravi ekstatičari sveta, nemamo više potrebe ni za pesmom koja se »spušta negde oko nogu«.

Tajanstveno, i s puno neodređene i sadržajne slutnje, završava se ovaj drugi stub u planini, stihovima koji opominju i spadaju, možda, u najznačajnije stihove ove zbirke zaveta:

*Nad liticom su stali
veliko slovo
plameno srce
i patuljak što čuti
neko je dunuo u rog
jeleni su pojeli slovo
srce se strmoglavilo u vosak
da gori
patuljak je ostao
da čuje drugi zvuk
i postane bog*

Treći stub je ironično-sarkastično skerco, kao potpuni kontrast čistom nebu i uzvišenom čutanju leda iz prethodnog, stub koji je žalosno skliznuo, ili bio povučeno u sivilo svalkidašnjice, ne više ni u podzemlje, već u naše znojavo danas, banalno i brutalno, koje me podseća na poslednju fazu slikarstva Leonida Sejke, obeleženu dezintegracijom predmeta, rasparčanošću stvari, crno-belim kontrastima izgubljenih nada i očekivanja. *Ding an sich* nije više to što je bio za Kanta i Selinga, on je sada postao *Ding für sich*, i otud pesnik može da zaključuje ironično i skeptično, ali trezveno i realno:

*znamo da nikog nije spasla
vera
ni ververica
a sad se vidi
da ne pomaže
ni bezverica*

Vere nema, jer je »Bog umro«, vererica naše vižljaste, oportune pameti, izoštrene kao šiljak sjajnog bodeža, skakutave i površno radoznale, oštirih zubica koji progrižu jezgro svakog oraha, a da nisu ukus osetili; a i s bezvericom znamo kako stvari stoje, ona je kao i besparica, vodi do prosjačkog štapa.

Došli smo, u našem brzom preletanju stubova, i do četvrtog, koji je neka vrsta bekstva s trećeg, opet kao nekad, u Grčku, u *Mleku iskoni*, helensku lepotu i sklad, vrućinu koja mami i raspomamljuje čula, u lebotu i punoću sveta. I pesnik, i običan čovek, koji otvorenih čula i otvorenog duha dolazi u Grčku, opušta se, predaje blagom lju-ljuškanju Jonskog mora i mirisnim ostrvima na kojima kao da još stanuju bogovi, ali oko Mistre i bog hrišćanski, vizantijski. Zanimljiva je i, katkad, zbušnjuća ova mešavina helenskog i

vizantijskog u pesnika. Ovde nema više čistih osećanja i jednoznačne snažne inspiracije paganskom Grčkom, kao u *Mleku iskoni*, ili vizantijskom Grčkom i srpskim vizantizmom, kao u sjajnoj *Velikoj skitiji*. Vizantijske senke oko Mistre potamnele su i pitaju tiho »šta je lokomotiva«, dok vodič, Rea, ćerka Uranosa i Gee, koja je Kronosu rodila olimpijske bogove, savetuje da se zidaju velike bolnice da ne lećimo od sunčanice, a ne crkve svete tamnice za dušebolnike. Najzad, i Sparta pruža Pavloviću priliku za savremeno poređenje koje dokazuje da njegovo opuštanje nije potpuno, jer, možda, spoj paganskog vina s mirisom pravoslavnog voska, tamjana i hilendarskih čempresa, nije najsrećnije rešenje. Zbog toga on u kamenitoj Sparti vidi opomenu i pretinju, i u pesmi *PO-NAD SPARTE* kaže:

*Kad bismo opet došli
kažu dva kamena
kao gvozdeno stope
sve bi bilo bolje
u Sparti
Vojnička lutka
obećava mir svima
i napredak umetnosti*

A onda, možda, zbog blizine Mistre i njene katedrale sv. Dimitrija, koga smo nekad u našim prošlim inkarnacijama napadali pod Solunom, ne sveteci se, šalje pesniku nadu, pa on završava ovu pesmu rečima:

*Niko više ne veruje
u te čizme
i njihove milosti*

Peti i poslednji stub zatvorio je krug, spajajući se s prvim; Pavlović je napustio probne izlete u Zaratustrinu planinu, asfalt priljavog grada, raznovrsni i bogati grčki pejzaž, i vratio se samom sebi, Stolpniku. Stihovi koji se izvijaju iz ovog stuba liška su meditacija i kontemplacija u samoći. Pesnika ne podilaze više mnogi žmarci kao druge ljude, njega sada podilazi jedan žmarac koji je samonjegov, jedinstven.

*Mnogi ljudi kažu
da ih podilaze žmarci
mene podilazi samo jedan
Zmarac
brz
i nije mali
šušti ko štavljena koža
kad dograbi u telu neki
presek*

*šta namerava
i čime se bavi
ne znam
našlo me spoji
sa samim sobom
ko to da izdrži
telo poklekne
a um se razvedri
od dodira što prži*

Od dodira s njim, od kratkog spoja s njim, a to uvek tako biva kada nas pogodi onaj pravi žmarac-žalac, um se, doduše, razvedri silmo, ali telo mora da poklekne, što se ne izdrži uvek. Razvedren um, pored klonulog tela koje nije stiglo da se i samo preobrazila, sklon je da filozofski i psihološki razmišlja, na pesnički način, naravno. Covek tada, najpre, smerno priznaje da ima stvari koje ostaju bez objašnjenja, kao, na primer, unutrašnja dvostrukost, deljenje snevanja i bdenja. Tajanstveno je i neuhvatljivo i psihosomatsko jedinstvo čoveka, jer u uhu, kako to izvanredno kaže pesnik:

*na uglu gde se duša
oslanja o kost
ima jedan greben
nešto zavijeno*

*veliki savez
koji se prećutkuje
dugo i vešto*

Induski mudraci bi rekli da je ovo mesto pinealna žlezda u mozgu, jedna od najznačajnijih čakri i, za medicinu, još uvek slabo upoznata epifiza. Zanimljivo da je za našeg Pavlovića, Slovena i Evropljanina, ovo mesto lavirint unutrašnjeg uha, ogromna Minotaurusova zgrada s bezbroj soba i izukrštanih hodnika, u kojoj je bio zatvoren Tezej i iz koje se spasio samo pomoću Arijadninog konca, kako nam objašnjava mitologija.

Pojačana skromnost pesnikova, koja proizlazi iz pojačanog saznanja o misterijama sveta i ljudske duše, sve manje trpi u sebi paunov rep, pa se pita, kao što bi se pesnici, ti histerični ekshibicionisti, kako ih je neumoljivi Sigmund Frojd krstio, morali češće pitati »šta će taj pauz u meni«.

Završni akordi *ZAVETINE*, tog obećanja i zakletve u kontemplaciji zavetrine, introvertni su i svedoče o nasušnoj potrebi svakog dobrog pesnika da se povremeno sklomi u tišinu i samoću, da bi izbegao nepotrebne košave i tako sačuvao sebe za novo zračenje. Oni su intimni, istiniti i verni najdubljem biću pesnika:

*visoko je
odlebeo svitac
da mu ne zabodu koplje
u rebra
i svetli ta buba
što neće da se bije
niko je ne gleda
kad se ujutru
na izvoru
visoko iznad sunca
nije
posle kažu
gde je taj svitac
zašto se krije!*

Novo pesme Miodraga Pavlovića izazivaju i u nama potrebu da tragamo za svojim žmarcem, bez obzira kakav će biti ishod ovog susreta. Umesto za čakrom koja nam je daleko, upregnimo se za put u lavirint. A Miodrag Pavlović ostaće nam dužan da u idućim zbirka prozbori još koju novu reč o svome lavirintu i o tome ko je u njemu Minotaur, Tezej i Arijadna i kako se oni međusobno sukobljavaju i sporazmevaju.

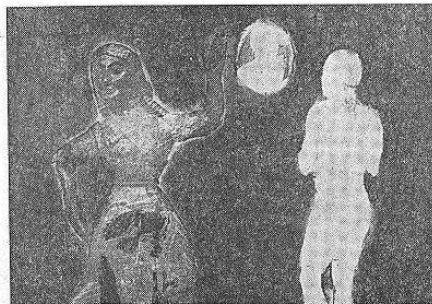
ALEKSANDAR TIŠMA:
»UPOTREBA ČOVEKA«
»Nolit«, Beograd, 1976.

Piše: Mirjana Radojčić

Novi roman Aleksandra Tišme sadrži sve odlike naturalističkog romaneskog žanra što znači da, i po tematici i po načinu na koji je ona iskazana, ostaje u okvirima tradicionalnog romana.

Fabulu romana *Upotreba čoveka* čini istorija jedne jevrejske porodice za vreme drugog svetskog rata, s tim što se, istovremeno, može zapaziti i izvesna razućenost osnovne teme, i pored postojanja dominantnog motiva koji, pre svega, uslovljava piščevo pripovedanje. Ovaj roman, u stvari, prevashodno sledi sudbinu glavne junakinje Vere Kroner neposredno pred rat, kao i za vreme i posle rata. Istovremeno, roman sadrži autentičan tekst dnevnika Ane Drentvenšek, kao drugu osnovnu priповest koja se s pravom usaglašava i dopunjuje u značenju.

Valja istaći, međutim, da ratna dogadjanja ovde ne uslovljavaju samo životne sudbine pojedinaca, već svaku pojedinu ličnost suočavaju sa samim pitanjem o smislu života. Sudbina glavne junakinje uglavnom je i određena njenim, uvek ponovnim pokušajem da se taj smisao dokucuje i odredi. Posle strašnih saznanja u logoru smrti, Vera Kroner biva stalno suočena s pitanjem koji je razlog čovekovog postojanja. I na kraju romana, ona opet samo iznova pokušava da dosegne do saznanja o postojanju životnog smisla. Budući da je ništa ne vezuje za grad koji napušta, kao i za onaj u koji će poći, njeno novo putovanje ovde se ukazuje samo kao

ponovni pokušaj da se nešto izmeni u sadašnjem načinu života, ili da se makar samim činom putovanja ostvari mogućnost prividnog bekstva. Međutim, čitaocu je već unapred implicite predočeno da će se i ponovno nastojanje Vere Kroner završiti bez uspeha. U tome se upravo i otkriva tragičnost njene sudbine. Stoga i ceo roman, u svom konačnom vidu, daje sumornu sliku životnog beznađa i bezizlaza.

Da bi istakao uslovljenost svake pojedinačne sudbine od opšte sudbine čovečanstva, u jednom tragičnom istorijskom trenutku, pisac je, takođe, kao pandan sudbini Vere Kroner, ukazao na životni put Milinka Božića, druge glavne ličnosti romana. Svaka pojedinačna sudbina samo je izraz opšte sudbine ljudi u ratu. Na taj način pisac je, istovremeno i živote svojih glavnih junaka doveo u neposrednu vezu, ali je, s druge strane, naglasio nemogućnost svakog pojedinca da se uklopi u život društva. Tako se, recimo, glavnoj junakinji sada, posle surovih ratnih dana iskušenja, život ukazuje samo kao privid, kao nešto nepoznato, nedokučivo i nepojamno; ona ne može u njegovim svakodnevnim manifestacijama da nađe bilo kakav smisao. Ona ne nalazi ni svoje sadašnje mesto u društvu i pisac upravo ide za tim da naglasi njen doživljaj usamljenosti. Porazavajuće ratno iskustvo, prevashodno emocionalno, uslovlilo je i njenu sadašnju, prenaplašenu težnju ka osamljivanju i spokojsvu, koja ide do patološkog. Do spoznaje osnovnog smisla života ne može se dosegnuti ni kroz ljubav. Posle iskušenja trpljenja, samo patnja određuje doživljaj sveta glavne junakinje. Sudbina Vere Kroner stoga, pre svega, daje povoda za razmišljanje da su život u logoru i sam rat, u potpunosti odredili njenu ličnost i uslovlili njen psihološki lik. U slovu su i njeno dosadašnje videenje stvarnosti. Stoga u njoj nema ni nespokojsstva pred životom, ni vere da se još bilo šta može učiniti za sebe i za druge. Vreme iskušenja je prošlo. I jedino što još treba pokušati jeste otrgnuti se iz okruženja tragične prošlosti. Sudbina glavne junakinje tako se, pre svega, i doživljava kao moralna i osećajna kriza ličnosti, koja i dublje zahvata u nestajanje moralnih odrednica čitavog jednog društva. Tako i pripovest o osipanju jedne porodice u ratnim uslovima, prerasta u priču o beznađu života i, istovremeno, obrazlaže tragično poimanje sveta. Upravo na taj način, pisac svoj roman i prevodi u sferu moralnog značenja. Osnovna radnja romana tako se, u stvari, događa na etičkom planu. Tome doprinosi i osećaj opšte razjedinjenosti, razglobljenosti spoljašnjeg sveta. Ugrožen čovek ovde se nalazi u situaciji sveopšteg nestajanja i raspadanja moralnih vrednosti. Pisac je samim tim i poruku svoga romana potpuno dehumanizirao. Takođe, on je roman ponekad sveo na patologiju, na prevlast putenog, gotovo animalnog, i suviše je naglasio moment erotskog. On je, isto tako, u skladu s naturalističkom in-

tencijom svog pripovedanja, istakao ulogu nasleđa, temperamenta i, uopšte, bioloških faktora, kao nečega što prevashodno uslovljava ljudsku prirodu. Celokupnim tekstom romana pisac je, međutim, nastojao da dosegne do totalne istine o jednom vremenu i tu istinu je iskazao kroz pesimističku viziju.

Fabulu romana autor postupno gradi i razvija, budući da se povremeno vraća u prošlost glavne junakinje, ne prati i tačan vremenski sled događaja. Osnovna odlika njegovog pripovedanja u romanu *Upotreba čoveka* jeste usredsređenost na opis s puno pojedinosti, na detalj, pre svega psihološki detalj i detalj atmosfere. Psihologiju svojih junaka pisac, međutim, određuje ili, pak, nagoveštava, opisujući njihove spoljašnje postupke; on ne nastoji da neposredno uroni u subjektivna preživljavanja junaka, već kroz njihovo ponašanje hoće da dokuči skrivena osećanja i otkrije njihovu ličnu dramu. S druge strane, zapaža se, gotovo epska, širina piščevog proznog kazivanja. Takođe, ovaj roman poseduje izvesnu dokumentarnost u pripovedanju. Tačnije, samo negde preovlađuje piščeva intencija ka dokumentovanom obrazloženju opisanog, što još više doprinosi utisku o Tišminom nastojanju da verno prikaže stvarnost. Njegov književni postupak, u stvari, ide za tim da ostvari objektivnu sliku sveta, maksimalno istinit prikaz, dok se u pogledu tematike ovaj roman nadovezuje na Tišminu pripovest *Ibikina kuća* i, u najvećoj meri, na njegovu *Knjigu o Blamu*. Najnoviji roman Aleksandra Tišme, uopšte, stoji u logičnom sledu njegovog celokupnog dosadašnjeg književnog opusa.

PAVLE POPOVIĆ: »PREDEO IZA REČI«

Bratstvo Jedinstvo, Novi Sad, 1976.

Piše: Jovan Delić

»Um ni u kog ne veruje mi u svoje delo samo je njegova sumnja istalna«.

Ova strofa, istrgnuta iz ciklusa *Panonske hrije*, sedme po redu knjige pjesama Pavla Popovića, karakteristična je za sve dosadašnje njegovo pjesništvo, a za posljednju knjigu posebno. Sumnja ovde nije samo intelektualni stav skeptika, već meta-

fora za pjesničku imaginaciju. Pjesnik sumnja u realnost svijeta, u njegovu čulnu i intelektualnu shvatljivost i prihvatljivost, pa tu realnost »podriva«, »deformiše« (u estetičkom smislu te reči), preobražava, nanovo je vidi i kreira, da bi se i nad sopstvenom kreacijom ponovo zapitao, posumnjao u nju, pokušao je prevladati novom. Sumnja, dakle, i nad sobom i nad svijetom, a posebno nad ustoličenim vrijednostima, čije su metafore biste i junaci u jednoj od ranijih knjiga, sumnja kao kreacija, doživljaj, stav i postupak istovremeno, prvi je princip ovog pjesništva. Pjesništvo Pavla Popovića, čak i u onim ranim, pomalo nativnim, ne rijetko patetičnim, često anahronično-sentimentalnim stihovima, ima intelektualnu, misaonu crtu; u novoj knjizi je ta karakteristika Popovićeve imaginacije još prisutnija.

Popović združuje pjesme u pjesničke cikluse, u značenjske i umjetničke cjeline. Pet ciklusa sačinjavaju knjigu *Predeo iza reči: Panonske hrije, Zimovanje, Limanske etide, Poloneze i Naslov proticanja*.

Motivi su, uglavnom, poznati iz ranijih Popovićevih knjiga. On je opsjednut Panonijom i pokušava da, gradeći sopstvenu pjesničku viziju, stvori mit ravnice. Panonija je sve manje pejzaž, konkretna lokacija, što je češće bila u ranijim Popovićevim pjesmama, a sve više je pjesnička metafora, pa čak i mit. Tako zvuče i stihovi o moru koje »je potonulo u javu ravnice«, a »ovde je ostala samo /ljuta so životas«.

Druga Popovićeva opsesivna tema je grad, uvijek pomalo bajkolik, nestvaran, »čas na nebu, čas na zemlji«, pomalo stravičan, i leden, i prislan: »kamen šuma« na koju smo osuđeni, ali koju smo i izabrali. Gradska slika je surovo ogoljena, konkretna, predmetna, depatetizovana. Odgovarajući na izazove gradskih tema, Popović je ovladao ironijom, a ponekad i groteskom.

U *Limanskim etidama* anti-teza je često načelo kompozicije pjesme. Potpuno dispartne slike su stavljene jedna uz drugu:

»U prostoru strogo izdružene letvama svak čuva svoje otpatke. Pacovi kidažu utrobu odbačenom klovnu od kurpe.

Umesto krika izleću kikut i trinja«.

Slijedi druga slika: djevojke igraju dok grupa mladića sonjuje:

»Djevojke se njišu u kukukovima lome u strukovima bičuju kosama polipno viju ruke miteći butine i dojke«.

Dispartne slike su komplementarne: dopunjavaju se u pomalo jezivom i haotičnom jedinstvu. Ali nad svim na svijetu je dah prolaznosti i »naslov proticanja«, i nad betonom, i nad čovjekom:

»Pipnite, beton i ljubav sve je od praha«.

Za Popovića nema motiva koji nije dostojan pjesme. Svakadašnje, banalno, može biti metaforično, sugestivno, može dobiti dah univerzalnog. Skijači, skokovi i žičara u ovoj knjizi, a ranije konpa za otpatke, polupani automobili, ringšpil, cirkus — sve su to teme koje Popović veoma uspješno preseljava iz svijeta banalnosti u svijet poezije. Pjesnička imaginacija može, sumnjajući u realnost predmeta, sve učiniti sugestivnim i simboličnim.

Poseban dah svežine u ovoj knjizi su tri *Poloneze*, pravljene u mekšem i sjetnijem štimungu.

Ovom knjigom Popović je djelimično prevladao dvije svoje ranije mane: povremenu proznu patetičnost, praćenu često riječima koje malo kazuju, i nepotrebnu rasprisanost, preopširnost tuđu lirskom izrazu. Kad god je uspio da zagusne, da kondenzuje lirski iskaz, Popović je stvorio bolju pjesmu. Odlomak iz pjesme *Kuća u planini*, jedno hamletovsko viđenje očevog duha, više kazuje nego cijele patetične jadikovke:

»Ko dolazi noćas ka onoj kući lkao zver saterama u stupicu da u njoj konak i odmor zaište.

Jesi li ti to, oče, moj!«

Više je sugestivnosti i emotivnog naboja stalno u ova tri stihova nego u mnoge ranije Popovićeve pjesme:

»Sklonite taj buket gleda me brat iz cveta. Nerešivo je.«

Koliko je Popovićev izraz krenuo ka konciznosti (u tom smislu bi se moglo još raditi na ovoj knjizi) vidi se i po mnoštvu stihova koji zvuče kao aforizmi. Takvih stihova je više u ovoj knjizi nego u gotovo svim prethodnim zbirnkama.

Težeći za novim izrazom, posebno prilikom opisa grada, Popović pravi neologizme. U tom poslu, međutim, nije imao sreće. Ova knjiga zato ima manjkavosti u pogledu pjesničkog jezika.

Popovićev stih je kratak, brižljivo formiran. Ovom pjesniku je stalo do discipline forme, ali to bi bilo predmet jednog novog osvrtta.

